ATASÖZLERİ VE DEYİMLERE GÖRE TÜRKÇEDEKİ “İT VE KÖPEK” KAVRAMLARI

Songül ERDOĞAN*

Özet

Atasözleri ve deyimler toplumların düşünce yapısını yansıtan en önemli kalıp ifadelerdir. Ait olduğu toplumun yaşam biçimi hakkında önemli ipuçları verir. Hayvancılığa önem veren Türk kültüründe hayvanlarla ilgili birçok atasözü ve deyim vardır. Atasözleri ve deyimlere en çok yansıyan hayvan “it, köpek” olmuştur. Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış eserlerde it ve köpek kelimesi yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Günümüzde nezaket ifadesi olarak “köpek” kelimesinin kullanılması tercih edilse de tarihî metinlerde, atasözleri ve deyimlerde “it” kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Bu çalışmada öncelikle tarihî süreç içerisinde “it ve köpek” kelimelerinin farkı dönemde kullanımına yer verilmiştir. İt ve köpek kelimelerinin yer aldığı atasözleri ve deyimler insanların zihninde uyandırdığı anlamlar açısından sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Atasözleri ve deyimlerde gerçek anlamdan yola çıkılarak hayvanın birçok özelliği ortaya konmuştur. Bazı özellikleri mecaz yoluyla kişilere yüklenmiş ve verilmek istenen mesaj somutlaştırılarak anlatılmıştır. Kullanım alanı oldukça genişleyen “it ve köpek” kelimeleri atasözleri ve deyimlerde ölçü ifadesi olarak da yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Yazı dilinde ve Anadolu ağızlarında kullanılan atasözleri ve deyimler taranarak bunların kavram alanları oluşturulmaya çalışılmıştır. Atasözleri ve deyimlere göre it ve köpeğin toplum içerisinde çok itibar görmediği görülmüştür. Atasözleri ve deyimlerde gelin, kaynana, görümce gibi bazı aile bireyleri de it ve köpeğe benzetilmiştir. İt ve köpek kelimeleri atasözleri ve deyimlerde denk çiftler olarak da birbirinin yerine kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: İt kavramı, köpek kavramı, atasözleri, deyimler, denk çiftler

“TARDO AND DOG” CONCEPTS IN TURKISH ACCORDING TO PROVERBS AND IDIOMS

Abstract

Proverbs and idioms are the most important stereotypes that reflect societies' mindset. They give significant clues about the society they belong to. In Turkish culture giving special importance to husbandry, there are lots of proverbs and idioms about animals. The most reflected animal to proverbs and idioms are “tanto, dog”. In the works written during the historical periods of Turkish language, the words tanto and dog are widely used. Nowadays, even though the word “dog” are being preferred as a courtesy statement, in historical texts, the usage of the word “tanto” are common in proverbs and idioms. In this work, firstly, the usage in different periods of the words “tanto and dog” in the historical process are included. The proverbs and idioms including the words “tanto and dog” are tried to be classified in terms of the meanings that they are awakening in peoples' minds. In proverbs and idioms, by looking at the real meaning, many features of the animal have been revealed. Some of their features have been given to the people through metaphor and the message to be given has been explained by embodying. The words “tanto and dog” whose usage area is considerably expanding have been used widely in proverbs and idioms as measure statement. Proverbs and idioms used in written language and Anatolian dialects were scanned and concept areas of them were tried to be created. According to proverbs and idioms, it has been observed that tardo and dog do not get much respect in society. In proverbs and idioms, some

* Dr. Öğr. Ü. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi.

family members such as bride, mother-in-law, and seeing are likened to tardo and dog. The words tardo and dog are used interchangeably in proverbs and idioms as equivalent pairs.

Key Words: Tanto concept, dog concept, proverbs, idioms, equal pairs

Giriş

Söz varlığı içinde atasözleri ve deyimler önemli bir yer tutar. Atasözleri ve deyimler yazılı kültürün yaygın olmadığı dönemlerden günümüze kadar gelen zaman içerisinde toplum hafızasını yansıtan en önemli kaynaklar olup ait olduğu toplumun kavramlar dünyasını, o toplumun kültür yapısını ortaya koyar. Kültürün dile yansımaları, toplumun felsefesidir.

Atasözleri ve deyimlerden yola çıkılarak toplumun değer verdiği kavramlar hakkında bilgi edinilebilir. Örneğin Türkçede akrabalık adları ve akraba ile ilgili atasözleri ve deyimler oldukça yaygındır. Arap kültüründe deve ile ilgili kavramlar yaygınken Türk kültüründe at, eşek ve it sözcüklerinin kullanıldığı birçok atasözü, deyim ve başka kalıplaşmış söz öbekleri vardır. Anadolu ağızlarında sadece “koyunların cins ve niteliklerini belirten” sekseninde üzerinde sözcük kaydedilmiştir (Aksan 2006b:161). Başka çalışmalarda ise Türkiye Türkçesi ağızlarında, türlü yollarla oluşturulmuş “481 üzüm adı” belirlenmiştir (Kartalcık, 2008:683); “kar, yağmur, dolu, çiğ” gibi yağış türlerinin “kendi içinde çeşitli özellikleri bakımından onlarca farklı şekilde adlandırıldığı” görülmüştür (Emiroğlu 2012, 1168).

Toplumların bulundukları coğrafya ve inanışları yaşam biçimlerini etkiler. İnsanlar gerek yaşamlarını sürdürmek gerekse güçlerine güç katmak amacıyla her dönemde çevrelerindeki hayvanlardan faydalanmışlardır.

İnsanlar doğrudan ifade edemedikleri gerçekleri az ve öz sözle aktarmak için atasözleri ve deyimlere başvurmuşlardır. Benzetme, teşhis, cinas, aktarma gibi söz sanatlarını kullanarak dolaylı yoldan mesajlarını iletmışlerdir. Bu söz sanatlarını kullanırken hayvanlar, nesneler ve toplumun çok yakından tanıdığı kişiler sözün aktarılmasında aracı olmuşlardır. Türkçedeki atasözleri ve deyimlerde anlam aktarmada en çok yararlanılan unsurlardan biri hayvanlar olmuştur. Aslan, at gibi hayvanlar daha çok iyi özellikleri ile ön plana çıkarılırken, eşek, it/köpek gibi hayvanlar ise çeşitli yönleri ile kötülen hayvanlar olmuştur. Bu hayvanlar içerisinde it/köpek ayrı bir yer tutar.

Tarihî süreç içerisinde hemen hemen her toplumun it ve köpekle ilgili bir bilgi birikimi ya da inanışı mevcuttur. Köpeklerin, hem arkeolojik buluntularda hem de yazılı kaynaklarda mevcut olması, şüphesiz, en eski dönemlerden itibaren insanoğluna en yakın olan hayvanlardan birisi olması ile açıklanabilir. Evcilleştirilen ilk vahşi hayvan olarak kabul edilen köpek, mitolojide yılanla birlikte cennetin kapısında bekçilik yapan ikinci hayvan olarak geçmektedir. Yiğit’e (2018:282) göre Türk dünyası efsanelerinde de hakkında en çok motif bulunan ve her boyda en az bir efsanesi bulunan hayvan olarak köpek ikinci sırada yer almaktadır.

Güncel Türkçe Sözlük’te “it” kelimesinin ilk anlamı köpek, ikinci anlamı ise hakaret ifadesi olarak değersiz, terbiyesiz kimse olarak geçmektedir. “Köpek” kelimesi ise hayvanın özellikleri sıralanarak verilmiştir. Aynı zamanda hakaret manası içeren başkalarına yaltaklanan davranışları kötü kimseler için de kullanılmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Tarihî metinlere baktığımızda Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinde köpek kelimesine rastlanmamaktadır. Göktürk kitabelerinde “it” kelimesi Bilge Kağan Yazıtı’nın güney yüzü onuncu satırında “*it yıl onuç ay altı otuzka*” şeklinde geçmektedir (Ercilasun,2016:584). Uygur Türkçesinde it kelimesinin kullanım alanı artmıştır. Eski Uygurcada it yedi kötü hayvan arasında sayılmaktadır. İnanişâ göre insan kötü amelleri sebebiyle it şeklinde tekrar hayata dönebilmektedir. Bu dönemde it kelimesi ile farklı kavramlara ad olarak da kullanılmıştır. “*itburnu, it üzümü*”

şeklinde bitki adı olarak kullanılmasının yanında kişi adı ve organ adı olarak da kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi metinlerinde aynı zamanda sağlık ile ilgili konularda köpek sütünden faydalandığı da belirtilmektedir (Tokyürek,2013:252).

İt ve köpek kelimelerinin birlikte kullanıldığı ilk eser 11. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig*'dir. 11. yüzyılda yazılmış olan bu eserde "köpek" bir, "it" beş, "ıt" biçiminde ise üç defa yer almaktadır (Eker, 2015). *Divânu Lugâti't-Türk*'te "it" şeklinde yer alan sözcük, almış olduğu eklerle birlikte yaklaşık olarak elli defa geçmektedir. Eserde sözcüğün "it ve köpek şeklindeki" kullanımına rastlanmamıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014:659).

Kıpçak sahası eserlerinde de köpek kelimesinin kullanıldığı görülür. Sözcüğün çeşitli fonetik değişikliklere de uğrayarak "köbük, köfük" şekilleri de mevcuttur (Toparlı vd. 2003:158). Bu dönemde "it" yaygın bir biçimde kullanılırken aynı zamanda "it balığı, itburnu, it çıpçukı" şeklinde hayvan ve bitki adları da mevcuttur (Toparlı vd. 2003:116). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde "it" biçimine rastlanmamaktadır.

Çağatay sahası eserlerinde "köpek" sözcüğü kullanılmakla beraber aynı anlama gelen "kotur, seg, taygan, barak, ferik, badağ ve it" kelimeleri de kullanılmıştır. (Ünlü, 2013:658) Alî Şîr Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lügatayn* adlı eserinde hayvan seslenmeleri ile ilgili bölümde *it tigişmesi* "köpek döğüşmesi", *it ulumağı* "köpek uluması" tamlamalarına yer verilmiştir (Özönder, 1996:75-76).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde "it" kelimesinin kullanım sahası oldukça genişlemiş ve it kelimesi ile birleşik kelimeler türetilmiştir. *İt arayıcı* "av köpeği", *it canlu* "dayanıklı", *it damarı* "inat, ısrar", *it derneği* "gürültülü yer", *it yavsağı* "at sineği", *it yedici* "sarayda köpek bakıcısı", *itburnu* "kuşburnu", *itlik eylemek* "köpeklik etmek" bu dönem metinlerinde geçen "it ile oluşturulmuş sözcüklerdir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde it sözcüğü ile deyimlerin kullanılıyor olması bu dönemde sözcüğün kullanımının ne kadar yerleştiğini göstermesi bakımından önemlidir (Kantar, 2011:398). Bu dönemde köpek kelimesinin kullanımı yaygın değildir. *Yunus Emre Divanı*'nda "köpek" kelimesinin kullanımı hiç görülmemiştir.

İt kelimesine küçük fonetik farklılıklarla diğer Türk lehçelerinde de rastlanmaktadır. Azerbaycan, Türkmen, Balkar, Kazak, Kırgız, Özbek, Altay, Teleüt, Şor, Sagay, Kuğu, Kazan Tatar Türkçesinde "it", Nogaycada "iyt", Sarı Uygur ve Salar Türkçesinde "ışt", Yakutçada "ıt", Çuvaşçada "yita" şeklinde kullanılmaktadır (Gülensoy, 2003:442). "Köpek" kullanımına ise Azerbaycan, Türkmen, Kara Kalpak, Özbek Türkçelerinde rastlanmaktadır (Gülensoy, 2003:554).

İt ve köpek kelimeleri ile ilgili kavramların en yaygın olduğu yer Anadolu ağızlarıdır. Anadolu ağızlarında yaşlarına, görevlerine, fiziksel özelliklerine göre köpek kelimesinin türlerini anlatan birçok kelime vardır. *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan kelimelerden bazıları ve anlamları şu şekildedir: *Alagırh* "alacalı köpek" (DS,1993:187) *alaş* "büyük, siyahlı beyazlı bostan köpeği" (DS,1993:199), *longur* "yaşlı köpek." (DS, 1993, 3086), *kopay* "kuş tutan av köpeği." (DS,1993, 3016), *toloman* "çok tüylü köpek yavrusu." (DS 1993, 3953), *somsom* "kocamış koyun köpeği." (DS, 1993, 3663), *oşık* "küçük köpek." (DS, 1993, 3292), *gödelek* "kesik kuyruklu köpek." (DS, 1993, 2124), *kollo* "kuyuksuz köpek." (DS, 1993, 2911), *menci* "düşük karınlı köpek; doğurmuş köpek." (DS, 1993, 3159), *panik* "küçük köpek, fino köpeği; domuz yavrusu." (DS, 1993, 3392). Bunların dışında da Anadolu ağızlarında köpek ile ilgili birçok söz varlığına rastlamak mümkündür.

Türkiye Türkçesinde "it ve köpek" kelimeleri mevcut anlamlarının dışında terim olarak da yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu terimlerden bir kısmı: *İtboğan* "bitki", *itburnu* "bitki", *itkuyruğu* "bitki", *it üzümü* "bitki", *it hıyarı* "bitki", *it dirseği* "hastalık"; *köpek sarımsağı* "bitki", *köpek kuyruğu* "bitki", *köpek soğanı* "bitki", *köpek ayası* "bitki" (<https://sozluk.gov.tr/>) adı olarak

kullanılmasının yanında halı, oya gibi el sanatlarında motif ve örnek adı olarak da kullanılmıştır. *İtizi* “motif”, *itkulağı* “motif”, *itkuyruğu* “motif”, *ittirnağı* “motif” (Karataş, 2013:297), köpekayağı “motif”, köpekdişi “motif”, köpektabanı “motif” (Karataş,2013:320), köpek dişi “oya örneği adı” (Erdoğan,2020:205).

Amaç ve Yöntem

Binlerce yıllık bir tecrübenin birikimi olan atasözleri ve deyimler, deyim aktarması, ad aktarması ve benzetme yolu ile toplumun sosyal ve kültürel yapısını ortaya koyar. Atasözleri ve deyimde geçen kavramların ayrı ayrı incelenmesi ait olduğu toplumun kültürel varlığını ortaya koymada oldukça önemlidir. Bu amaçla Türkçede birbirinin yerine “denk çiftler” olarak kullanılan “it ve köpek” kelimeleri atasözleri ve deyimlerde en çok kullanılan hayvan adı olması sebebiyle oldukça önemli bir yer tutar. Bu çalışmanın amacı atasözleri ve deyimlerde geçen it ve köpek kelimeleri ile insan zihninde ne tür kavramların çağrışım yaptığını ortaya koymaktır. Bu amaçla tarama yöntemi kullanılarak çok yaygın olarak kullanılan sözlükler taranmış, “it ve köpek” kelimelerinin geçtiği atasözleri ve deyimler bir araya getirilmiştir. İt ve köpek kelimelerinin geçtiği atasözlerinin ve deyimlerin oldukça fazla olması sebebiyle bunlar içerisinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada ilk olarak hayvanın kendi vasıflarını ele alan atasözleri ve deyimler incelenmiştir. İkinci olarak “it ve köpek” kelimelerinin altında kişilerin vasıflarının ortaya çıkarıldığı atasözleri ve deyimler kendi içerisinde gruplandırılmıştır. Üçüncü olarak ise bunların dışında kalan, daha çok ölçü ve durum bildiren atasözleri ve deyimler anlamları ile verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle Aksoy’un “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” taranarak it ve köpek kelimelerinin geçtiği atasözleri ve deyimler tespit edilmiştir. Aksoy’dan alınan örnekler parantez içerisinde kitapta geçen numarası ile birlikte verilmiştir. Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan “*Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2*” adlı çalışma taradığımız diğer bir kaynaktır. Buradan aldığımız örnekler parantez içerisinde sayfa numarası verilerek gösterilmiştir. Sinan’ın “*Türkçenin Deyim Varlığı*”, Sarıkaya’nın “*Yukarı Arpaçayı Boylarının Söz Varlığı 1 Kalıp Sözler*” adlı çalışmaları faydalanılan diğer kaynaklar olmuştur. Bu çalışmalarda olmayan ama varlığından emin olunan atasözleri ve deyimler de çalışmaya zenginlik katması amacıyla kaynak gösterilmeden verilmiştir.

Deyimlerde it ve köpek kelimesi birbirinin yerine pek kullanılmazken özellikle atasözlerinde it ve köpek kelimeleri birbirinin denk çifti olarak kullanılabilmektedir. (Gülsevin,2007:272)

Akılsız köpeği (ahmak iti) yol kocadır.

Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır.

Isıracak it (köpek) dişini (dişlerini) göstermez.

Bayram etiyle it(köpek) tavlalmaz (TDK-61).

Elin iyisi, itin(köpeğin) dayısı olmaz (TDK-111).

Atasözleri ve deyimlerde genellikle it/köpek zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Özellikle hayvancılıkla geçimini sağlayan Türk toplumunda sürüleri koruması için mutlaka gereklidir.

Un kepeksiz, ev köpeksiz olmaz (TDK-197).

Sak çobandan sağır köpek yeğdir (TDK-184).

Her evde mutlaka bulunması gerektiği düşünölen hayvanla ilgili olarak insanların zihninde canlandırdığı kavramlar, taradığımız kaynaklardan yola çıkarak üç bölümde değerdendirilebilir.

1. İt ve Köpekle İlgili Vasıfların Öne Çıktığı Atasözleri ve Deyimler

“İt ve köpek” kelimelerinin gerçek anlamını yansıttığı atasözleri ve deyim sayısı sınırlı sayıdadır. Birçoğunda mecaz kullanım vardır. Fakat mecaz anlam verilirken kendisine benzetilen ögenin de bazı vasıfları taşıdığı unutulmamalıdır. Bu bölümde verilen atasözleri ve deyimlerde köpeğe ait özellikleri ön plana çıkarmasına rağmen aktarma yoluyla insanlar için de kullanılmaktadır. Taranan eserlerden ulaştığımız atasözleri ve deyimlerden yararlanarak toplumun hafızasındaki it tasviri, ve bu hayvanın ortaya çıkarılan özellikleri şu başlıklar altında sınıflandırılabilir:

1.1.Beslenme ile ilgili atasözleri ve deyimler

Canlıyı ayakta tutan ve onun görevini yerine getirmesini sağlayan en önemli husus onun beslenmesidir. Atasözleri ve deyimlere göre köpeğin beslenmesindeki en önemli besinler kemik, yal ve dışkıdır. Baklava gibi değerdol olan yiyecekler köpeğe layık görülmezken erik ve nar gibi yiyeceklerin hayvan tarafından pek sevilmediği ortaya çıkmaktadır. Hayvanın yağ yemesi bazı atasözleri ve deyimlere göre faydalıyken bazılarına göre zararlıdır.

İt ağzını kemik tutar (Aksoy, 332).

İt boku acıdan yer (TDK-145).

İt bok yemeye tövbe etmez (TDK-59).

Ahmak itin şaşkını, kuru bok yer kış günü (TDK-221).

Yalın koyusunu köpeğin iyisi yer (TDK-202).

İtin ahmağı baklavadan pay umar (Aksoy,333).

İtin kursağı yağ götürmez (kaldırmaz)(TDK-147).

Yağ yiyen it yüzünden belli olur (TDK-87).

Erik vaktinde köpek olmaz (TDK-113).

İt nar yer gibi yemek “Ağır ve iştahsız yemek” (TDK-338)

Üzüm yiyen köpeği pekmez sıçana kadar kovalarlar (TDK-199).

1.2.Bakımı ve koruması ile ilgili atasözleri ve deyimler

Her canlının kendine has bakım şekli vardır. Burada en önemli görev anneye düşmektedir. Atasözleri ve deyimlere göre köpek, yavrusunu yalayan, tehlikeye maruz kaldığında onun yerini değıştiren, ağzında taşıyan ve koklayarak onu bulan özverili bir hayvandır.

İnsan beleye beleye köpek yalaya yalaya büyür (TDK-143).

İtler de ana olmasın (Tan,2010:208).

İtin enik taşıdığı gibi taşıyıp durmak.

1.3.Barınması ile ilgili atasözleri ve deyimler

Özellikle başıboş köpeklerin barınmasıyla ilgili en önemli yer ıssız evler ve çöplüklerdir. Birçoğu yeri yurdu olmaması sebebiyle sokaklarda boş gezen taşlanan bir hayvan olarak atasözleri ve deyimlere yansır. Köpeğin yattığı yer genellikle olumsuz çağrışımlar uyandırmaktadır.

Sahipsiz eve it buyruk (Aksoy,420).

Issız eve it girer gibi. “Tenha, kimsesiz”(TDK-333).

İti mindere çağırılmışlar da “Bura benim yerim değil.” demiş.

İt kışı geçirir (çıkarır) ama gel derisinden sor (TDK-147).

İt yaza çıkar ya derisi ne yer (TDK-147).

İt gibi titremek “çok üşümek” (TDK-335)

İt ağlar çöplük üstünde yatarım, çöplük ağlar it üstünde yatarım (TDK-337).

Gönlü vezir gönlü, yatağı it yatağı (TDK-318).

İt yatmaz. “çok kötü yer”

İti bağlasan durmaz. “şartları kötü olan yer”

1.4.Haberleşmesi ile ilgili atasözleri ve deyimler

Köpeklerin en önemli haberleşme şekli havlamalarıdır. Fakat atasözleri ve deyimlerde ses aracı olarak daha çok “*ulumak, havlamak, afkurmak, çenilemek, çemkirmek*” sözcükleri kullanılmıştır. Hayvanın acıkması veya canının yanması durumunda “*çenilemek*”, bir yabancı gördüğünde veya tehlike söz konusu olduğunda ise “*afkurmak*” ifadelerine yer verilir.

İt ulur, birbirini bulur (TDK-147).

İt gibi çenilemek

Kısa bağlanmış it gibi susmak (TDK-148)

1.5.Hareketleri ve duruşu ile ilgili atasözleri ve deyimler

İt ayağı yemek veya it ayağı yemiş gibi gezmek ifadeleri çok gezen kişiler için kullanılan bir deyimdir. Yan yürümek ve dik durmak ifadeleri de daha çok insanlar için kullanılmaktadır. Fakat benzetilen ögenin it olması sebebiyle bu bölümde yer verilmiştir. Buna göre köpekler çok gezen, dik duran, bir sıkıntısı olduğunda veya korktuğunda yan yan yürüyen hayvanlardır.

İt ayağı yemiş (TDK-337).

Boş ite menzil olmaz (Aksoy, 205).

Tabanı (ayağı) yanmış it gibi dolaşmak (Aksoy,599)

Halep iti gibi yan yan yürümek (TDK-326)

İt aşığı gibi şek durur (TDK-337).

1.6. Soyu ve karakteri ile ilgili atasözleri ve deyimler

Atasözleri ve deyimlere göre “köpek” karakteri değişmeyen bir hayvandır. Bu karakter söz varlığına genellikle olumsuz olarak yansımaktadır. Özellikle kuyruğundan yola çıkılarak parça bütün ilişkisi kurulmuş ve asla düzeltilemeyeceği belirtilmiştir. Rengi, türü ne olursa olsun kökeninde kötülük vardır. Değerli olan hiçbir şey emanet edilemez.

İtin kuyruğunu kırk gün kalıba koy yine eğridir (TDK-146).

İtin kuyruğu kalıba koymakla doğrulmaz (kalıp almaz.) (TDK-146).

İtin boçikini “kuyruğunu” kırk sene kalıba koymuşlar düzelmemiş (TDK-146).

İt itliğini eder (TDK-147).

Ak it, kara it, bir it (TDK,76).

Ak it, kara it, hepsi bir it (TDK-36).

İtin aslı olmaz (TDK-145).

Elin iyisi itin dayısı olmaz (TDK-111).

İt anasını, çingen babasını tanımaz (TDK-58).

İti peynir tulumuna bağlamak (Aksoy,892).

İtin boğazına ciğer asılmaz (TDK-146).

Yağ derisine köpek bağlanmaz (TDK-200).

Bunun yanında köpeğin sahibine ve arkadaşlarına karşı vefalı bir hayvan olarak gösterildiği atasözleri ve deyimler de mevcuttur.

İt yal yediği kapıyı bekler (Aksoy,335).

Köpek bile yal yediği kaba pislemes (Aksoy-372).

Köpek yediği kapıda afkurur (TDK-69).

Köpek ekmek veren kapıyı tanır (Aksoy-372).

Köpek sahibini kapmaz (Aksoy-372).

İt yediği kapıyı bekler (TDK-147).

İt yediği yeri sekiz, insan yediği yeri dokuz dolanırmış (TDK-147).

İt ne kadar keskin olsa sahibini tutmaz (TDK-147).

İt iti basmaz (TDK-146).

İt itin etini yemez (TDK-146).

İt iti ısırmaz (TDK-146).

İt itin postunu yırtmaz (TDK-146).

İt itin etini yer de kemiğini incitmez (TDK-146).

İt itin etini yer sümüğünü atmaz (TDK-146).

İt itin kuyruğunu bırakmaz (TDK-59).

1.7. Hayvanı değerli kılan atasözleri ve deyimler

Atasözleri ve deyimlere göre leşi çabuk parçalayan, dik kuyruklu, üren köpek diğerlerine göre daha çok tercih edilmektedir. Ürdüğü zaman hem geçiş üstünlüğü sağlamakta hem de değeri artmaktadır.

İtin yavuzu öleş başında belli olur (TDK-146).

İtin ürmeyenine yol vermezler (TDK-146).

Üren itin pahası sorulmaz (TDK-198).

Yavuz itin kuyruğu dik olur (TDK-88).

Yavuz it yarasız olmaz (TDK-88).

1.8. İnanış bildiren atasözleri ve deyimler

Türk kültüründe hayvanlarla ilgili inanışlar yaygındır. Uluyan ve sahibini kapmayan köpek makbul sayılmaz.

İtin uluyanı uğursuz olur (TDK-146).

Sahibini kapmayan iti makbul saymazlar (TDK-184).

1.9. İnsanlardan gördüğü muameleyi anlatan atasözleri ve deyimler

Köpek genellikle eziyet çeken bir hayvan olarak atasözleri ve deyimlere yansır. Sürekli huzursuz edilmesi sebebiyle “it dirliği” ifadesi geçimi düzgün olmayan kişilerin içinde bulunduğu durumu anlatmak için kullanılan bir deyim hâline gelmiştir. Gittiği yerde taşlanan, sopayla karşılanan, sürekli azarlanan, kötü sözlere maruz kalan ve korkutulan bir hayvan olarak betimlenir.

İtin canı cezada(azapta)gerek (TDK-146).

İt kapıda zebun gerek (TDK-147).

İt dirliği (Sinan,2015-407).

İt nerde taş yediğini bilir (TDK-147).

İtin ayağını taştan mı esirgeyeceksin.

İt taştan bacı kardaştan korkar (TDK-59).

Köpeğe demişler ki: “Günde kaç taş yersin?” o da “Kırık dölünün sayısına bakar.” demiş (TDK-699).

Kalkmış değneğin önünde it bile durmaz (TDK-61).

İt azarlar gibi azarlamak “Çok kötü azarlamak”

İt azarı “korkutucu, ve şiddetli azar” (TDK-337).

İt yıldığı yerden sıracı “hastalık” getirir (TDK-60).

İti dövmekten korkutması iyidir (TDK-145).

1.10. Ölümü ile ilgili atasözleri ve deyimler

“İtin öldüğü yer” ifadesi daha çok uzak mesafeleri anlatmak için kullanılan bir deyimdir. Fakat öleceği zaman hayvanın mümkün olduğunca uzaklaşması deyimın gerçek anlamı olduğunu da ifade eder.

İtin öldüğü yer “çok uzak”(TDK-338).

Kör itin öldüğü yer. “çok uzak”

İtin iyisi ölüsünü göstermez (TDK-146).

1.11. Sağlığı ve temizliğiyle ilgili atasözleri ve deyimler

Atasözleri ve deyimlere göre it kolay kolay can vermeyen, ağır işkencelere rağmen hayatta kalabilen bir hayvandır. Sağlıksız ortamlarda dolaşması sebebiyle istenmeyen durumlarla karşılaşabilmektedir. İğne yemiş ite dönmek genellikle insanların çok zayıflaması durumunda kullanılan bir deyimdir. Fakat gerçekte de iğne yediği zaman köpek çok öksürmekte ve zayıflamaktadır. Buna benzer bir durumu anlatmak için “iğne yemiş it gibi öksürmek” deymi de kullanılmaktadır.

Her it osurdukça bir yalan söylemek “(köpek için) çok sık gaz çıkarmak” (TDK-330)

İğne yemiş ite dönmek “çok zayıflamak” (Aksoy-874)

İt canlı “dayanıklı” (Aksoy,891)

İt dokuz canlı (Sinan,2015:415)

2. İnsanlar ve İnsanlarla İlgili Vasıfların Ön Plana Çıktığı Atasözleri ve Deyimler

İt ve köpek kelimelerinin geçtiği atasözleri ve deyimlerin birçoğunda insanların hâl ve hareketleri somutlaştırılarak anlatılmıştır. Köpek ve it kelimelerinde de parça bütün ilişkisinden yararlanılarak hayvanlardan insana yapılan aktarmalar oldukça yaygındır. Kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı yoldan verilmek istenilen mesaj aktarılır. Örneğin “çemkirme, ürme” ifadeleri ile karşı taraftaki köpek yerine konulur. Taranan eserlerde geçen atasözleri ve deyimlere göre it ve köpek kelimeleri kullanılarak insana yapılan aktarmalar ve bunların benzetildikleri özellikler şunlardır:

2.1.“Akrabalık” anlamını içeren atasözleri ve deyimler

Atasözleri ve deyimlere göre it vasfı yüklenmiş olan kişiler vardır. Bazı atasözleri ve deyimlerde aile bireylerinden gelin, üvey anne, kız kardeş ve kaynana köpek yerine konulabilmektedir. Kaynana, karı ve kocanın arasını, kız kardeşler de bacanakların arasını bozması sebebiyle köpek olarak gösterilmiştir. Evlenecek yaşa gelmiş olan erkeğin evini geçindirebileceğini anlatmak amacıyla da, “Bir it bir deriyi sürür.” atasözü bulunmaktadır. Bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu bütün kişileri anlatmak için de “it ve köpek” benzetmelerinin olduğu atasözleri ve deyimler mevcuttur.

Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir (TDK-174).

Kırk bacanağı bir it parçalamış (TDK-158).

Dişi köpek kuyruğunu sallamazsa erkek köpek ardına düşmez (Aksoy-243).

Karı koca ipek, araya giren köpek.

İt geldi kuyruğunu da getirdi (TDK-337).

Bir it bir deriyi sürür (TDK-30).

Kepeği köpeğine yetmek (TDK-147).

Kepeğimiz varsa köpeğimiz de var (TDK-147).

2.2.Benzer karaktere sahip kişileri anlatan atasözleri ve deyimler

Özellikle benzer özellikler taşıyan kişiler menfaatleri gereği birbirine zarar vermezler. İt kelimesi mecaz anlamda kullanılmış, hayvandan insana aktarma yapılmıştır.

İt iti basmaz (TDK-146).

İt iti ısırılmaz (TDK-146).

İt itin etini yemez (TDK-146).

İt itin postunu yırtmaz (TDK-146).

2.3.Çaresiz, parasız ve işsiz kişileri anlatan atasözleri ve deyimler

Köpek derisi ve tüyleri ile çok itibar görmez. Değersiz ve önemsiz bir varlıktan bahsedilirken “it kılı” deyimini kullanılır. “it kırmak” çaresizlik göstergesidir. Parasız kalmış birinin olmayacak işleri yapabileceğini, boş işlerle uğraşabileceğini göstermek için de aşağıdaki deyimler kullanılır:

Parasızlıktan it kırmak “olmayacak işleri yapmak” (TDK-374)

İt baytarı “işsiz, güçsüz”

İt taşıyan “boş gezen, işsiz ” (Sinan,2015-405)

it daşlamak “boş işlerle uğraşmak” (Sarıkaya,2016-238)

İt boğuşturmak “boş işlerle uğraşmak” (Tan,2014-209)

İt daşsağı çıkartmak “yan gelip yatmak, boş gezmek” (Sarıkaya,2016-239)

2.4. Söz kesen, çok konuşan kişileri anlatmak için kullanılan atasözleri ve deyimler

Bir kişi konuşurken konuşmayı keserek araya giren kişi için sözü kesilen kişi “Yağlıymış it kaptı” ifadesini kullanır. İkinci kişi konuşmayı devam ettiremezse “Sıcakmış geri bıraktı.” ifadesini kullanır. Birinin sözünü kesen kişiye dolaylı yoldan “it” yakıştırmaları yapılır.

Yağlıymış it kaptı (sıcakmış geri bıraktı)(Aksoy-1100).

2.5. Tembel kişilikleri belirtmek için kullanılan atasözleri ve deyimler

Uyuşuk ve tembel kişiler yapılacak işi bir başkasının yapmasını ister. Bu istek en üst düzeyde olandan en alttaki birime kadar bir silsile hâlinde devam eder. İşini başkalarına yaptırmaya çalışan kişiler için de “it” sözcüğü ile aktarma yapılmıştır.

İt ite buyurur, it de kuyruğuna (Aksoy,333).

2.6. Saldırgan, kötü karakterli kişileri anlatmak için kullanılan atasözleri ve deyimler

Saldırgan, edepsiz ve tehlikeli işlerle uğraşan kişileri anlatmak için de “it ve köpek” ifadeleri kullanılmıştır. Böyle kimselerin utanması olmadığı için mümkün olduğunca bunlardan uzak durmak gerektiği atasözleri ve deyimlerde ifade edilmiştir:

İtle çuvala girilmez (Aksoy,334).

İtle (köpekle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir (Aksoy-334).

Her itin dilini bilmek (TDK-138)

İt utansa don(tuman)giyer (TDK-147).

Köpeğin şalvarı olmaz (TDK-165).

İtliği varsa, yiğitliği de var (TDK-142).

İtlik etmek (Sinan,2015-405)

Atla konuşan at, itle konuşan it olur (TDK-51).

Bir yüzü it bir yüzü adam (TDK-261)

2.7. Soya gönderme yapan atasözleri ve deyimler

İnsana yakışmayan davranışlar gösteren kişiler için “it ve köpek soyu, itin dölü ve itin soyu” deyimlerine yer verilir. Bu deyimler daha çok bir kızma ünlemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İt oğlu it (Sinan,2015-405)

İt soyu

İtin sidiği/sidiği (Tan,2014-209)

2.8. Sürekli konuşan ve kırıci sözler kullanan kişileri anlatmak için kullanılan atasözleri ve deyimler

Köpeklerin farklı durumlarda çıkarmış olduğu sesler; sürekli söze cevap veren, karşı gelen insanları anlatmak için somutlaştırılarak verilmiştir:

Enikleyici köpek gibi mezdeklenmek (TDK-307)

İt gibi çemkirmek (Sarıkaya,2016:239)

3. Çeşitli Nesnelerin ve Kavramların Özelliklerini Bildiren Atasözleri ve Deyimler

İt ve köpek kelimeleri insanların ve hayvanların karakterlerini yansıtmak dışında birtakım durumları, hareketleri bildirmek için de kullanılmıştır. Toplumda hayvanın yaygın olarak bulunması sebebiyle özellikle herhangi bir şeyin bolluğundan bahsedilirken ölçü olarak kullanılması oldukça yaygındır.

3.1. Ölçü bildiren atasözleri ve deyimler

Ölçü bildiren atasözleri ve deyimlerde “it” sözcüğünün kullanımı “köpek” sözcüğüne göre daha yaygındır. Ayrıca atasözlerinde ölçü ile ilgili ifadeler çok yaygın değilken deyimlerde bu kullanım daha yaygındır. Sözcükle kurulan ve ölçü bildiren deyimler şu şekildedir:

İt sürüsü kadar “çok fazla” (Sinan,2015-405)

İtine dök “çok fazla” (Sinan,2015-405).

Kör itin öldüğü yer “uzak” (Tan,2014-208)

İt kırkımında “hiçbir zaman”

İt kadar hali (vakti)olmak. (TDK-338)

İt yatsa kuyruğu dışarıda kalır. “çok küçük” (TDK-338)

İtin burnundan akmak “çok fazla” (Sarıkaya,2016-239)

İte atsan it yemez “köpeğin bile yemeyeceği kadar kötü” (Sarıkaya,2016-239)

İt aşı yapmak “çok kötü yemek pişirmek”

İt yemi eylemek/ it yemi olmak “(yiyecek için) işe yaramaz olmak” (Sarıkaya,2016-240)

Sabahleyin it sıçmadan yapmak “verilen görevi erkenden yapmak.” (Tan,2014-210)

İtler bile güler. “çok kötü duruma gelmek”

3.2. “Önemsizlik ve faydasızlık” ifade etmek için kullanılan atasözleri ve deyimler

Deyimlere göre it ve itle ilgili her parça değersiz görülmektedir. Yediği yiyecekler, tüyü, dışkı, derisi işe yaramaz olarak gösterilmektedir. İşe yaramayan herhangi bir varlık anlatılmak istenildiğinde ite aktarma yapılmaktadır.

İt osurdu yel götürdü. (Tan,2014-208)

İtin art kıcı. “değersiz” (TDK-337)

İt kılı “işe yaramaz”(Niğde)

İt boku “faydasız” (Niğde)

İt artığı “değersiz” (Niğde, Kırşehir)

İtin dikene koduğu, “çiş” (Tan,2014-207)

İt derisinden post olmaz. “işe yaramaz” (Aksoy,332)

3.3.Durum bildiren atasözleri ve deyimler

İt kelimesi ile oluşturulan deyimler daha çok kötü durumları belirtmek için kullanılmıştır:

Köpek kunnasa eniğini bulamaz. “karışık” (TDK-165)

İt eniğini kaybeder. “dağınık, karışık”

İt eniğini azdırır. “karışık, dağınık”

İt oynamış yonca maşarası. “karışık, dağınık” (TDK-338)

İtsiz köy gibi تنها “tenha, ıssız.”(Sinan,2015-405)

İtsiz köye dönmek “ ıssızlaşmak” (Sinan,2015-405)

İt günü çekmek “çok perişan duruma düşmek” (Sarıkaya,2016-239)

Sonuç

Türkçede “it” sözcüğü yazılı olarak “ıt yılı” biçimiyle on iki hayvanlı Türk takvimini kullanan Göktürklerden beri kullanılmaktadır. Daha öncesi dönemlerde kullanılıp kullanılmadığı yeni yazılı metinlerin ortaya çıkması ile açıklık kazanacaktır. Uygur, Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde “ıt, it” sözcüğü ve bu sözcükle türetilmiş söz varlığına rastlanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sözcüğün kullanım alanı genişlemekle birlikte deyimleşme süreci de başlamıştır.

“Köpek” kelimesinin kullanıldığı ilk metin *Kutadgu Bilig* olarak görülmüştür. Karahanlı sahasının diğer eserlerinden biri olan *Divânü Lugâti't-Türk*'te “köpek” yerine “ıt” biçiminin kullanılması sözcüğün “it” biçiminin kullanımının daha yaygın olduğunu göstermektedir. *Kutadgu Bilig*'de “köpek” sözcüğünün bir defa da olsa geçmesi Orta Türkçe döneminden itibaren sözcüğün denk çiftinin kullanılmaya başladığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anadolu ağızları ve Çağdaş Türk lehçelerinde de it ve köpek kelimelerinin denk çift olarak kullanıldığı, hatta hayvanın türüne göre farklı adlandırmalarının olduğu görülmüştür.

Uygur Türkçesi döneminden itibaren terimler içerisinde kullanılmaya başlayan it sözcüğü, Türkiye Türkçesinde denk çifti olan köpek kelimesi ile birlikte tıp, botanik ve el sanatları gibi birçok alanda terim olarak kullanım alanını genişletmiştir.

Taranan eserlerden yola çıkarak, atasözleri ve deyimlerde it kelimesinin kullanımının köpek kelimesinden daha yaygın olduğu görülmüştür. Türk atasözleri ve deyimlerinde it ve köpek kelimelerinin çok sık olarak kullanıldığı görülür. Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde “it” kelimesi 62 atasözü ve deyimde yer almaktadır. Aynı eserde “köpek” kelimesi 26 atasözü ve deyimde geçmektedir. TDK tarafından çıkarılan *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2*” sözlüğünde “it” kelimesi 224 atasözünde “köpek” kelimesi ise 103 atasözü ve deyimde yer almaktadır. Sinan'ın *Türkçenin Deyim Varlığı*” adlı eserinde ise “it” kelimesi 32 deyimde, “köpek” kelimesi 15 deyimde yer alır. Atasözleri ve deyimlerde “ it” sözcüğünün kullanılması “köpek” sözcüğünün kullanılmasından daha yaygındır. Tarihsel süreç içerisinde it kelimesinin kullanım alanının daha eski olması, köpek kelimesine göre daha erken dönemde deyimleşme ve terimleşme tamamlaması bunda etkili olabilir. Türkiye Türkçesinde, ağızlarda, lehçelerde ve tarihi dönem metinlerinde bu durumun aksine bir gelişme görülmemiştir.

İt ve köpek sözcükleri atasözleri ve deyimlerde daha çok mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Fakat mecaz anlamı vermek için hayvanın gerçek hayattaki bazı özellikleri kullanılmıştır.

Atasözleri ve deyimlere göre köpek; beslenmesi, barındığı yer, soyu ve karakteri itibarıyla kötülen bir hayvan olmuştur. Bunun yanında hayvanın sadakati ile ilgili sınırlı sayıda atasözü ve deyim vardır. Hayvanla ilgili olarak kişilerin zihninde daha çok olumsuz kavramlar çağrıştırmıştır.

Atasözleri ve deyimlerde “it ve köpek” sözcükleri gelin, kaynana, üvey anne ve evini geçindirebilecek yeterliliğe sahip olan erkek için kullanılabilmektedir. Kayınvalidenin ya da kayınpederin gözünde erkek evladın eşinin it benzetilmesi altında verilmesi, evlenecek yaşa gelmiş bir erkek için “it” yakıştırmalarının yapılması sözcüğün sosyolojik olarak da farklı çağrışımlar yaptığını göstermektedir. “Çok gezen, çok yalan söyleyen, saldırgan ve geçimsiz” kişiler de hayvanın çeşitli özelliklerinden yararlanılarak somutlaştırılmıştır.

İtin ve köpeğin farklı özelliklerinden yararlanarak ölçü ve durum ifade söz kalıpları ortaya çıkmıştır. Hayvanın her yerde çokça bulunmasından yola çıkılarak bir şeyin çok olduğunu ifade etmek için “it” sözcüğünden oldukça sık yararlanılmıştır. Gereksiz, karışık durumlar da “it” ifadesi ile somutlaştırılmıştır.

Kullanıldığı dönemler ve kullanım alanları dikkate alındığında Türk kültüründe “it,köpek” sözcükleri önemli yer tutmaktadır. Atasözleri ve deyimler dışında da sözcüğün kullanım alanları incelenmelidir. Özellikle sözcüğün sosyolojik açıdan ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bizim bu çalışmaya dahil etmediğimiz özellikle sosyal konulara değinen birçok atasözü ve deyim vardır. Kullanım alanları ve kullanıldığı dönem itibari ile her dönemde Türk kültüründe önemli bir yer tutan “it ve köpek” sözcükleri bundan sonraki dönemlerde de artarak kullanılmaya devam devam edecektir.

KAYNAKLAR

Derleme Sözlüğü I-XII, (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/1-12.

AKSAN Doğan (2006b). Dil, Şu Büyülü Düzen..., Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKSOY, Ömer Asım, (2007), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

BARUTÇU ÖZÖNDER F. Sema, (1996), Alî Şîr Nevâî Muhâkemetü'l-Lügateyn İki Dilin Muhakemesi, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2, (2004), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKER, Özge, (2015), Kutadgu Bilig Dizini, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

EMİROĞLU, Selim (2012). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Özellikleri Bakımından Yağış Türlerine Verilen Adlar / The Names That Given to Kinds of Precipitation in Turkey Turkish Dialects for Their Characteristics”, TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı), Volume 7/3, Summer 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3529>, p. 1159-1176.

ERCİLASUN, Ahmet Bican- AKKOYUNLU Ziyat, (2014), Kaşgarlı Mahmud Divân-ı Lügâti't Türk Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERDOĞAN, Songül, (2020), “Anadolu Ağızlarındaki Oya Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 199-214 ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.40283>

- GÜLENSOY, Tuncer, (2007) Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C.1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Güler, (2007), “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: ‘denk çiftler’”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring, 271-299.
<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi, 03.05.2020)
- KANAR, Mehmet, (2011), Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Say yayınları.
- KARATAŞ, Mustafa, (2013), Türk Dilinde Yanış (Motif) Adları-Anadolu Sahası-,Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- KARTALCIK, Vedat (2008). “Anadolu Ağızlarında Üzüm Adlandırmaları / TurkishStudies, Volume 3/5, Fall 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.447>, p. 663-711.
- SARIKAYA, Mahmut,(2016) Yukarı Arpaçayı Boylarının Söz Varlığı Kalıp Sözler, Ankara: Vizyon Yayınevi.
- SİNAN, Ahmet Turan, (2015), Türkçenin Deyim Varlığı, İstanbul: Kesit yayınları.
- TAN, Nail, (2014), Öz Köz Töz (Halk Kültürü Araştırmaları), Ankara: Kültür Ajans Yayınları
- TOKYÜREK, Hacer, Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları, TÜBAR-XXXIII-/ 2013-Bahar, s.221-281.
- TOPARLI, Recep, VURAL Hanifi, KARAATLI Recep, (2003), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2013) ,Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları
- YİĞİT, Neslihan Huri (2018), “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S.59. s-278-289.